MAZOWSZE Studia Regionalne
DOI: 10.21858/msr.57.01
s. 9–24

Radiostacja Transatlantycka w Babicach jako dominanta krajobrazowa i symbol nowoczesności II Rzeczypospolitej

Jarosław Jacek Chrapek

STRESZCZENIE

Tekst omawia genezę, znaczenie i oddziaływanie krajobrazowe Radiostacji Transatlantyckiej w Babicach – jednego z najważniejszych osiągnięć technicznych II Rzeczypospolitej. Radiostacja powstała w latach 1921–1923, na mocy umowy z Radio Corporation of America, była kluczowym elementem polskiego systemu łączności telegraficznej, obsługując połączenia z Nowym Jorkiem, a później również z Tokio, Kairem, Bejrutem, Buenos Aires i Rio de Janeiro. Dziesięć wież o wysokości ponad 126 m, wzniesionych na podmokłym terenie pod Warszawą, stanowiło w latach 1923–1931 najwyższe konstrukcje w Polsce, dominujące w panoramie stolicy i jej okolic. Analiza źródeł historycznych, materiałów prasowych, reklamowych i ikonograficznych, a także przeprowadzona symulacja widoczności wykazały, że obiekt był dostrzegalny z odległości ok. 78 km i na obszarze ok. 7800 km^2. Radiostacja była nie tylko instalacją strategiczną, lecz także symbolem nowoczesności i znakiem orientacyjnym o silnym ładunku symbolicznym, porównywanym do najbardziej rozpoznawalnych budowli Warszawy. W okresie II wojny światowej służyła Kriegsmarine jako nadajnik komunikacji z U-Bootami. Zniszczona w 1945 r., przez dekady pozostawała w zapomnieniu, a dziś jest przedmiotem badań interdyscyplinarnych, łączących historię techniki, archeologię, studia nad krajobrazem i dziedzictwem kulturowym.

Słowa kluczowe: Radiostacja Transatlantycka Babice, łączność transatlantycka, II Rzeczpospolita, historia techniki, krajobraz kulturowy, dominanta krajobrazowa, maszt radiowy, Warszawa, widoczność obiektów, dziedzictwo techniczne, komunikacja radiowa, historia radiofonii

Wstęp

Rok 1918 stanowił przełomowy moment w procesie odbudowy państwowości polskiej. Istotną rolę odegrały uwarunkowania międzynarodowe, w tym orędzie prezydenta Stanów Zjednoczonych Thomasa Woodrowa Wilsona z 8 stycznia 1918 r., w którym wśród czternastu postulatów pokojowych uwzględniono konieczność utworzenia niepodległego państwa polskiego z dostępem do morza. Postulat ten został wzmocniony deklaracją państw Ententy z 3 czerwca 1918 r., uznającą odbudowę Polski za jeden z warunków trwałego ładu w Europie. Jesienią 1918 r. nastąpiła intensyfikacja działań politycznych i militarnych na ziemiach polskich. Rada Regencyjna Królestwa Polskiego w październiku ogłosiła dążenie do utworzenia niepodległego państwa, natomiast w Krakowie powołano Polską Komisję Likwidacyjną,

przejmującą władzę w zachodniej części dawnego zaboru austriackiego. W Lublinie powstał Tymczasowy Rząd Ludowy Republiki Polskiej. Decydujące znaczenie miało przybycie Józefa Piłsudskiego do Warszawy 10 listopada 1918 r., po zwolnieniu z internowania w Magdeburgu. W krótkim czasie przejął on władzę wojskową, a następnie pełnię władzy państwowej. Podpisanie rozejmu 11 listopada 1918 r., kończącego I wojnę światową, stworzyło warunki do przejmowania kontroli nad terytorium kraju oraz usuwania wojsk niemieckich. W kolejnych miesiącach trwał proces kształtowania granic odrodzonego państwa. W Poznaniu powołano Komisariat Naczelnej Rady Ludowej, a w grudniu 1918 r. wybuchło powstanie wielkopolskie, zakończone sukcesem. W latach 1919–1921 Polska prowadziła walki o granice, w tym konflikt z Rosją bolszewicką, zakończony traktatem pokojowym w Rydze z 18 marca 1921 r. Ostateczne rozstrzygnięcia terytorialne nastąpiły m.in. po powstaniach śląskich, w wyniku których część Górnego Śląska została przyznana Polsce decyzją Rady Ligi Narodów w 1922 r. [Raczek 2017, s. 26–27].

Już w 1919 r. rząd Ignacego Jana Paderewskiego dostrzegł strategiczną konieczność zapewnienia odrodzonemu państwu polskiemu stabilnej łączności radiowej ze Stanami Zjednoczonymi[1]. USA stały się jednym z kluczowych sojuszników Polski, czego wyrazem były wspomniane powyżej deklaracje prezydenta Woodrowa Wilsona[2]. Stanowiły one m.in. rezultat jego kontaktów z Ignacym Janem Paderewskim. Możliwe, że w rozmowach obu polityków poruszano również kwestię budowy bezpiecznego kanału wymiany informacji między oboma państwami.

Realne działania w tym kierunku nabrały tempa po kilkunastu miesiącach analiz i negocjacji. Kluczowy krok nastąpił 4 sierpnia 1921 r. w Nowym Jorku, kiedy delegacja polskiego rządu pod przewodnictwem księcia Kazimierza Lubomirskiego podpisała umowę z firmą Radio Corporation of America na budowę w Polsce radiostacji o dużej mocy [*World Wide Wireless* 1921, s. 1–7]. Wybór tej właśnie korporacji wynikał z posiadania przez nią patentów na alternatory oraz system anten opracowany przez szwedzkiego inżyniera Ernsta Alexandersona. Kontrakt zakładał powstanie trzech wzajemnie powiązanych ośrodków: Centralnego Biura Operacyjnego w Warszawie, części odbiorczej w Grodzisku Mazowieckim oraz części nadawczej w Babicach pod Warszawą. Rozmieszczenie obiektów w odległości kilkunastu kilometrów od siebie podyktowane było wymogami technicznymi.

Największe znaczenie w całym przedsięwzięciu miała Transatlantycka Centrala Radionadawcza, nazywana także Radiostacją Babice. Rada Ministrów przekazała pod jej budowę teren położony na zachód od Warszawy – część dawnego carskiego poligonu artyleryjskiego, znajdującego się od 1918 r. w zasobach Skarbu Państwa [Klęczar 2012, s. 42]. Wybór miejsca był uzasadniony brakiem konieczności wykupu gruntów,

[1] Archiwum Akt Nowych w Warszawie, sygnatura akt: 2/490/0/-/1673.

[2] Archiwum Akt Nowych w Warszawie, https://www.aan.gov.pl/paderewski/page18.html

brakiem pobliskich zakładów przemysłowych generujących zakłócenia oraz sprzyjającymi warunkami geofizycznymi, w tym podmokłym terenem korzystnym dla propagacji fal radiowych. Bliskość Warszawy dodatkowo ułatwiała transport materiałów i zaplecza kadrowego.

Prace geodezyjne ruszyły już następnego dnia po podpisaniu kontraktu w 1921 r., a wiosną 1922 r. rozpoczęto budowę. Inwestycja, zrealizowana w imponującym tempie, została ukończona w połowie 1923 r., mimo ograniczonych zasobów finansowych odrodzonego państwa. Roboty powierzono dwóm polskim firmom: Towarzystwu Przemysłu Metalowego K. Rudzki i S-ka oraz przedsiębiorstwu Żelazo-Beton [Raczek 2017, s. 41–43]. Projekty architektoniczne budynków elektrowni i stacji nadawczej opracował Marian Kontkiewicz. Wzniesiono dziesięć kratownicowych wież antenowych o wysokości 126,5 m, zbudowano infrastrukturę towarzyszącą, w tym cewki strojeniowe i linię fiderową. Cały kompleks zajmował pas terenu o szerokości 500 m i długości 4 km, co czyniło go największym ośrodkiem nadawczym w kraju (ryc. 1, 2).

Urządzenia, w tym alternatory Alexandersona i instalacje, zostały dostarczone ze Stanów Zjednoczonych, a ich montaż nadzorowali amerykańscy inżynierowie. W momencie uruchomienia wieże w Babicach były najwyższą konstrukcją w Polsce, ustąpiły miejsca dopiero w 1931 r. masztowi radiowemu w Raszynie. Radiostacja rozpoczęła próbną emisję 1 października 1923 r., nadając depesze alfabetem Morse'a. Uroczyste otwarcie nastąpiło 17 listopada 1923 r. w obecności prezydenta RP Stanisława Wojciechowskiego, marszałków Sejmu i Senatu, ministrów, przedstawicieli dyplomacji i przemysłu oraz delegacji amerykańskiej [Raczek 2013, s. 50–55]. Minister poczt i telegrafów Jan Moszczyński wygłosił przemówienie, a prezydent Wojciechowski wysłał inauguracyjną depeszę do prezydenta USA Johna Calvina Coolidge'a.

Od tego momentu Radiostacja Babice stała się kluczowym elementem polskiego systemu łączności transatlantyckiej. Obsługiwała depesze dyplomatyczne, wiadomości prywatne, serwisy prasowe Polskiej Agencji Telegraficznej, notowania giełdowe oraz – najprawdopodobniej – komunikaty wojskowe. Początkowo głównym kierunkiem nadawania był Nowy Jork, lecz od 1929 r. sygnał docierał również do Tokio, a od 1938 r. także do Kairu, Bejrutu, Buenos Aires i Rio de Janeiro. Radiostacja uchodziła za jeden z najlepiej słyszalnych nadajników na świecie, a koszty jej budowy szybko się zwróciły dzięki obsłudze korespondencji międzynarodowej [Manczarski 1929, s. 204–207].

We wrześniu 1939 r. Luftwaffe podjęło próbę zbombardowania obiektu, jednak interwencja polskiego lotnictwa udaremniła atak. Prawdopodobnie właśnie przez Babice przekazano pierwsze informacje o wybuchu II wojny światowej. 8 września 1939 r. radiostacja została zajęta przez wojska niemieckie. Po kapitulacji Warszawy Niemcy dostosowali ją do potrzeb Kriegsmarine. Obiekt służył jako główny nadajnik sygnałów dla U-Bootów, umożliwiając im odbiór transmisji na falach bardzo długich bez wynurzania się. Funkcję tę pełnił do 1943 r., kiedy zastąpiła go stacja Goliath w Saksonii-Anhalt.

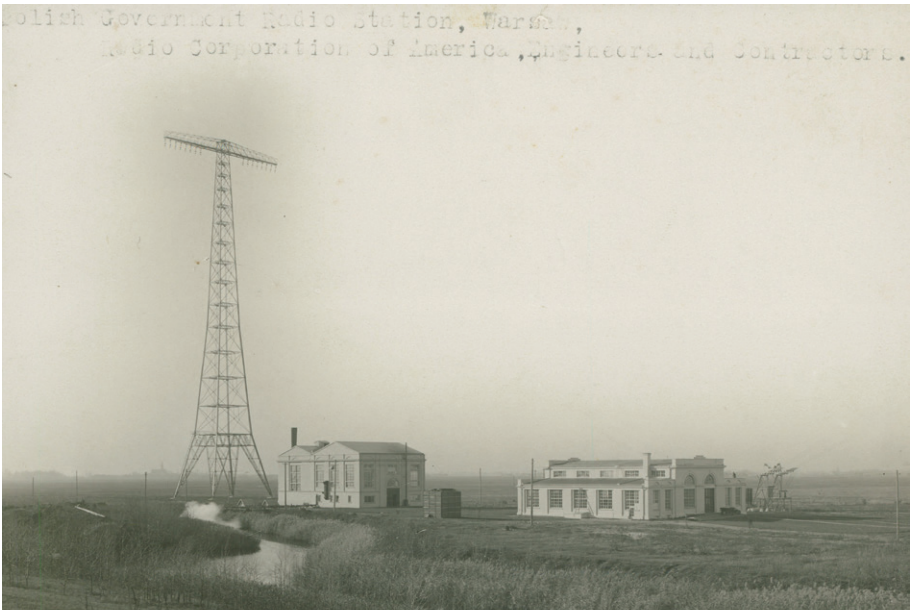

Ryc. 1. Budynek radionadawczy, elektrownia własna oraz wieża nr 6 Radiostacji Babice, 1937 r.
Źródło: Biblioteka Narodowa sygn. F.119133/II. Domena publiczna

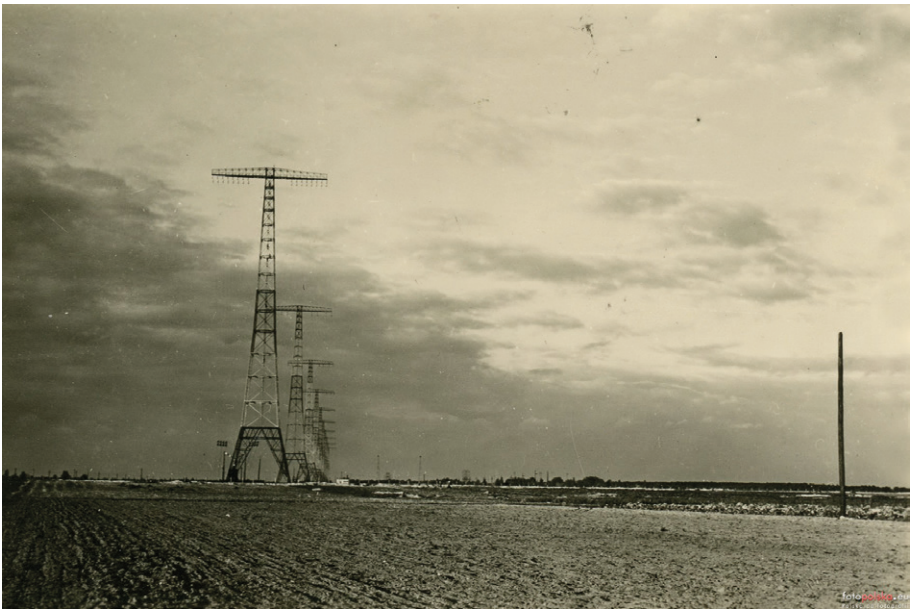

Ryc. 2. Szereg wież widziany od strony południowej ku północy po 1936 r.
Źródło: Fotopolska.eu. Domena publiczna

W czasie Powstania Warszawskiego, 2 sierpnia 1944 r., w rejonie radiostacji doszło do walk kompanii „Starży" z oddziałami pancernymi dywizji „Hermann Göring", w wyniku których zginęło około stu żołnierzy Armii Krajowej [Lermer 2017, s. 76–83]. 16 stycznia 1945 r. Niemcy wysadzili wieże i budynki stacji, a część urządzeń wywieźli do Nauen pod Berlinem. Krótkofalowe nadajniki działały jeszcze do 1950 r., po czym zostały zlikwidowane.

Po wojnie obiekt stopniowo popadał w zapomnienie, a jego historia była marginalizowana w oficjalnych opracowaniach. Dopiero w XXI w., w wyniku działań lokalnych społeczności i organizacji, pamięć o Radiostacji Babice zaczęła być systematycznie przywracana do polskiej narracji historycznej[3].

Widoczność wież antenowych

Radiostacja Babice stanowiła istotny element krajobrazu symbolicznego II Rzeczypospolitej, co znajduje potwierdzenie w jej bezpośrednim wymienieniu w prestiżowych opracowaniach podsumowujących pierwsze lata niepodległości. W monumentalnym wydawnictwie *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej* z 1928 r., dokumentującym odbudowę państwowości polskiej po 123 latach zaborów oraz najważniejsze osiągnięcia infrastrukturalne i społeczne lat 1918–1928, wyraźnie zaakcentowano obecność wież radiostacji jako charakterystycznego elementu krajobrazu. W publikacji odnotowano*: Dziesięć wież żelaznych […], unoszących antenę nadawczą, robi imponujące wrażenie na podróżniku, dojeżdżającym koleją do Warszawy od strony Skierniewic* [Dąbrowski, Lot 1928, s. 449] (ryc. 3).

Ryc. 3. Rysunkowe przedstawianie całości Radiostacji Babice
Źródło: Dom Kultury Stare Babice, Wystawa 100-lecia Radiostacji Babice (opracowanie Adam Parzyszek 2023 r.)

Jeszcze bardziej sugestywny opis Radiostacji Babice jako dominanty krajobrazowej znalazł się w numerze 11 miesięcznika *Łącznik Pocztowy* z 1935 r. Okładkę tego wydania zdobiła fotografia jednej z wież antenowych, opatrzona podpisem: *Pod antenami radiostacji w Babicach*. Szczególną uwagę zwraca jednak fragment artykułu autorstwa Adama Galisa, zawierający silny ładunek symboliczny. Autor pisał:

[3] Przykładem jest działalność Stowarzyszenia Park Kulturowy Transatlantycka Radiotelegraficzna Centrala Nadawcza.

Któż nie czytał w młodych latach groźnej powieści Wellsa o wojnie światów, o tych strasznych dniach, kiedy mieszkańcy Marsa zaatakowali Ziemię? Nie sposób oprzeć się wspomnieniu Marsjan, widzianych na ilustracjach tej książki: Marsjanie, olbrzymie wieże ze stali, idą na Londyn!

Wspomnienie to i obraz ze zdwojoną siłą stają przed oczami, gdy w tramwaju B zbliżamy się do zachodnich przedmieść Warszawy, do Babic. W oddali maszeruje na stolicę cała armia Marsjan: Dziesięć potężnych wież przybliża się w wielkim tempie, panując nad całą okolicą. Pocieszmy się. Nic nie grozi Warszawie! Olbrzymy ze stali – to wieże anten stacji radiowej, wprzęgniętej w użyteczną pracę dla poczty polskiej. W Babicach pracuje od trzynastu lat nadawcza radiostacja pocztowa [Galis 1935, s. 2–3].

Przywołana przez Galisa analogia odwołuje się do powieści Herberta George'a Wellsa *The War of the Worlds*, opublikowanej po raz pierwszy w 1898 r. Zestawienie sylwetek wież z wyobrażeniem marsjańskich maszyn bojowych ma wymiar nie tylko literacki, lecz także kulturowy. W tym kontekście warto odnotować, że zaledwie trzy lata po publikacji przytoczonego fragmentu, 30 października 1938 r., amerykańska stacja CBS wyemitowała radiowe słuchowisko *War of the Worlds*, którego realistyczna forma reportażu wywołała panikę wśród części mieszkańców stanu New Jersey w USA[4].

Chronologiczna bliskość obu wydarzeń wskazuje na istnienie zbieżności nastrojów kulturowych (*spiritus temporum*). Chociaż amerykańskie słuchowisko powstało później, intencja Galisa zdaje się podobna – wzbudzenie u odbiorcy poczucia niepokoju i nadania opisywanej instalacji infrastrukturalnej wymiaru niezwykłości. W ten sposób Radiostacja Babice została przedstawiona nie tylko jako obiekt techniczny, lecz również jako nośnik znaczeń symbolicznych w przestrzeni publicznej II Rzeczypospolitej.

Kolejnym źródłem potwierdzającym postrzeganie Radiostacji Babice jako dominanty w przestrzeni publicznej jest broszura informacyjno-reklamowa Polskich Linii Lotniczych LOT z 1933 r., promująca przedsięwzięcie *Lot ponad Warszawą – cykl lotów widokowych nad stolicą i jej okolicami*[5]. Publikacja, licząca kilka stron, zawiera szczegółowy opis trasy przelotu samolotu pasażerskiego. Wśród informacji o punktach orientacyjnych znalazło się następujące zdanie: *Samolot nasz leci obecnie ponad pięknemi dzielnicami willowemi Kolonji Staszica i Lubeckiego, zdala widzimy dziesięć wież 127m. wysokich Państwowej Radiostacji Transatlantyckiej w Babicach, kolejkę elektryczną, wiodącą do Leśnej Podkowy oraz letniska podmiejskie: Włochy, Piastów, Brwinów, Milanówek i znów znajdujemy się nad lotniskiem na Okęciu* [*Folder reklamowy lotów propagandowych LOT,* 1933].

We wcześniejszych fragmentach przytoczonej broszury wskazano również inne obiekty o charakterze infrastrukturalnym lub architektonicznym, m.in. 200-metrowe maszty stacji Warszawa I (Raszyn–Łazy), Pałac Jana III Sobieskiego w Wilanowie, opuszczony pałacyk w Natolinie należący niegdyś do księżnej Sanguszkowej,

[4] Polska Agencja Prasowa, https://www.pap.pl/aktualnosci/masowa-panika-w-usa-marsjanie-zaatakowali-ziemie-ludzie-wybiegali-na-ulice-i-spogladali

[5] Zbiory własne.

Belweder, Park Łazienkowski z rezydencją Stanisława Augusta Poniatowskiego, Kościół Zbawiciela, Zamek Królewski, Kościół Kamedułów na Bielanach, gmach Instytutu Wychowania Fizycznego oraz lotnisko mokotowskie. W opisie tym pominięto nazwy dzielnic, dróg oraz przedmieść Warszawy, koncentrując się na obiektach o wyraźnej wartości architektonicznej lub technicznej, które mogły stanowić punkty orientacyjne w przestrzeni powietrznej. Zestawienie Radiostacji Babice w jednym ciągu z tak rozpoznawalnymi budowlami i założeniami urbanistycznymi dowodzi, że była ona postrzegana nie tylko jako obiekt o znaczeniu funkcjonalnym, lecz również jako jedna z głównych atrakcji wizualnych lotów widokowych nad Warszawą w pierwszej połowie lat trzydziestych XX w.

Analiza dostępnych materiałów źródłowych jednoznacznie potwierdza, że Radiostacja Babice stanowiła wyraźną dominantę krajobrazową zachodnich przedmieść Warszawy [Dąbrowski, Lot 1928, s. 449]. Wnioski te znajdują dodatkowe potwierdzenie w przeprowadzonej na potrzeby niniejszego opracowania analizie widoczności, wykonanej przez administratora portalu dalekiewidoki.pl na prośbę i na podstawie danych pomiarowych dostarczonych przez autora.

Badanie przeprowadzono z wykorzystaniem internetowego narzędzia *Heywhatsthat*[6], stosując analizę dla wieży nr 6 (licząc od północy), zlokalizowanej na współrzędnych 52° 15.9408′ N, 20° 52.7506′ E. Wybór tej lokalizacji wynikał z faktu, iż wieża znajdowała się w przybliżeniu centralnej części kompleksu, a tym samym jej zasięg widoczności można uznać za reprezentatywny dla całej instalacji. Wysokość obiektu przyjęto jako sumę rzędnej terenu (110 m n.p.m.) oraz wysokości konstrukcji wieży (126 m), co łącznie daje 236 m n.p.m. do wierzchołka wieży.

Jednym z kluczowych parametrów tego typu pomiarów jest refrakcja atmosferyczna, powodująca, iż obiekty położone poniżej linii horyzontu mogą pozostawać widoczne. Standardowy współczynnik refrakcji przyjęty w analizie wynosi 0,13, co odpowiada przebiegowi promienia świetlnego po łuku o promieniu równym około 7,7 promienia Ziemi[7]. Należy zaznaczyć, iż parametr ten jest zmienny i zależny m.in. od warunków meteorologicznych. W niniejszym badaniu zastosowano wartość standardową.

Oprogramowanie użyte do analizy widoczności umożliwia wskazanie obszarów, z których wybrany punkt jest dostrzegalny, z uwzględnieniem wysokości nad poziomem morza lub nad powierzchnią terenu. Funkcje dodatkowe pozwalają na wyznaczenie profilu terenu wzdłuż linii obserwacji oraz na uwzględnienie wpływu refrakcji atmosferycznej.

Analiza przypadku Radiostacji nie obejmowała przesłaniania widoku przez elementy szaty roślinnej (drzewa, zakrzaczenia) ani przez zabudowę i inne obiekty antropogeniczne, z uwagi na brak danych w tym zakresie.

---

[6] https://heywhatsthat.com/

[7] Więcej na ten temat można przeczytać w Paul R. Wolf, 2014, *Elements of Photogrammetry with Applications in GIS*, New York.

Wyniki wskazują, że maksymalny zasięg widoczności Radiostacji Babice, uwarunkowany wyłącznie rzeźbą terenu, obejmował obszar około 7800 km² (przy założeniu średniej widoczności z odległości 50 km), co stanowi ponad ¼ powierzchni współczesnego województwa mazowieckiego (35 579 km²)[8]. Linia potencjalnej widoczności przebiegała przez miejscowości: Nasielsk, Serock, Wyszków, Tłuszcz, Mińsk Mazowiecki, Celestynów, Góra Kalwaria, Grójec, Mszczonów, Wiskitki, Żelazowa Wola, Młodzieszyn, Wyszogród, Załuski i Nowe Miasto. Najdogodniejsze warunki do obserwacji występowały w pasie miejscowości położonych wokół dzisiejszej aglomeracji warszawskiej, m.in.: Nowy Dwór Mazowiecki, Legionowo, Nieporęt, Radzymin, Wołomin, Sulejówek, Zakręt, Wiązowna, Otwock, Karczew, Piaseczno, Wólka Kosowska, Grodzisk Mazowiecki, Błonie, Leszno oraz Czosnów (ryc. 4).

Potencjalny maksymalny zasięg widoczności wynosił:

- **kierunek północny** – do okolic Ciechanowa (gmina Ojrzeń, powiat ciechanowski) – 62 km, w tym Wyszków – 50 km, Nowy Dwór Mazowiecki – 24 km (ryc. 5);
- **kierunek wschodni** – do gminy Grębków (powiat węgrowski) – 62 km, w tym Mińsk Mazowiecki – 42 km (ryc. 6);
- **kierunek południowy** – do rejonu między Warką a Grójcem oraz w okolicach Broniszewa (powiat białobrzeski) – 62 km, w tym Grójec – 44 km (ryc. 7);
- **kierunek zachodni** – do obszaru pomiędzy Głownem a Łowiczem (województwo łódzkie) – 78 km, w tym Wyszogród – 50 km (ryc. 8).

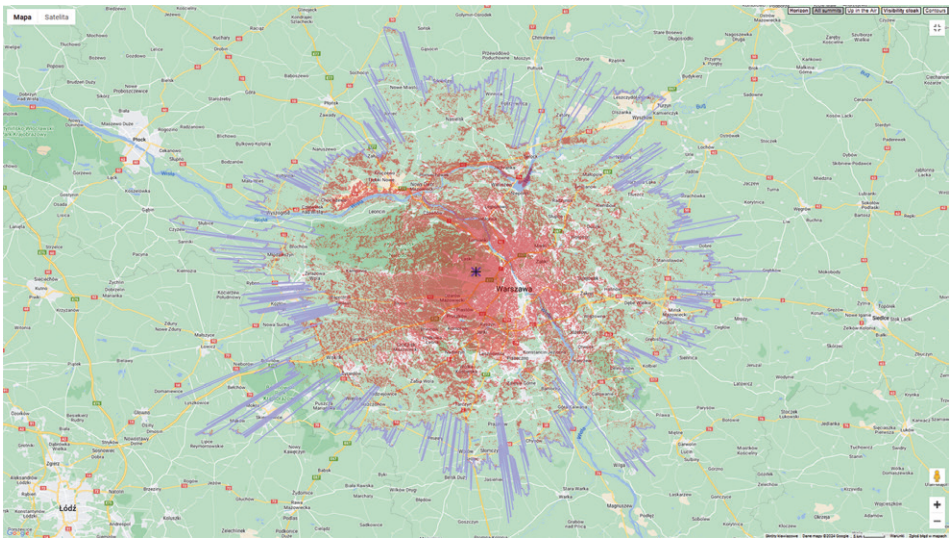

Ryc. 4. Zasięg widoczności wież Radiostacji Babice na podstawie analizy za pomocą narzędzia https://www.heywhatsthat.com/

Źródło: opracowanie DalekieWidoki.PL dla danych dostarczonych przez autora

[8] Opracowanie własne autora na podstawie danych pomiarowych i modelu topograficznego Heywhatsthat.

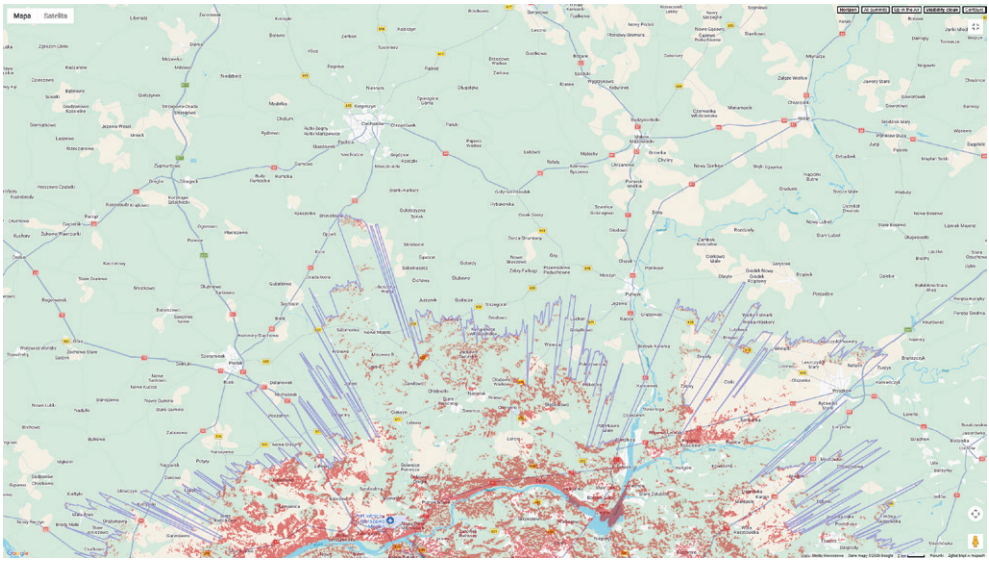

Ryc. 5. Zasięg widoczności wież Radiostacji Babice w kierunku północnym, na podstawie analizy za pomocą narzędzia https://www.heywhatsthat.com/

Źródło: opracowanie DalekieWidoki.PL dla danych dostarczonych przez autora

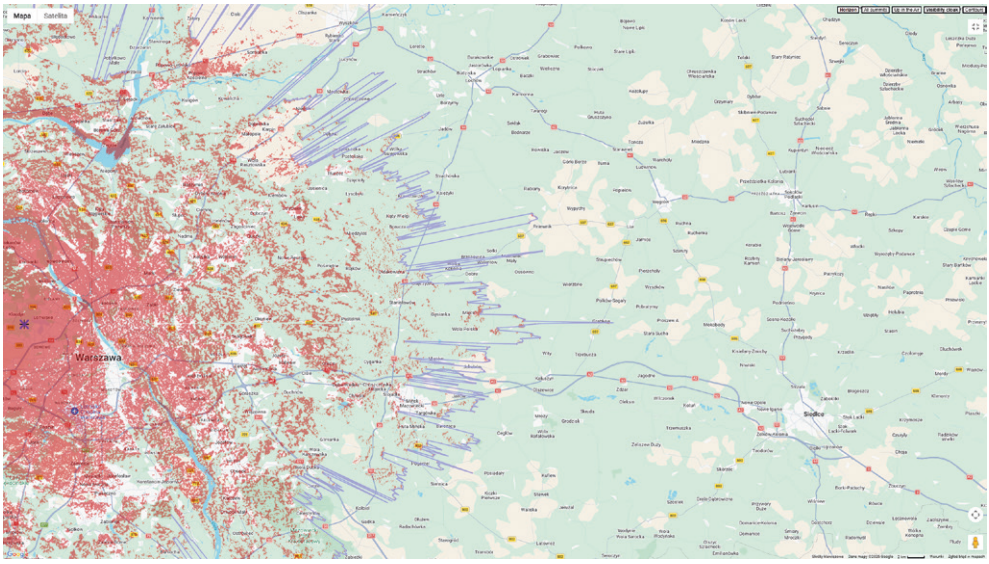

Ryc. 6. Zasięg widoczności wież Radiostacji Babice w kierunku wschodnim, na podstawie analizy za pomocą narzędzia https://www.heywhatsthat.com/

Źródło: opracowanie DalekieWidoki.PL dla danych dostarczonych przez autora

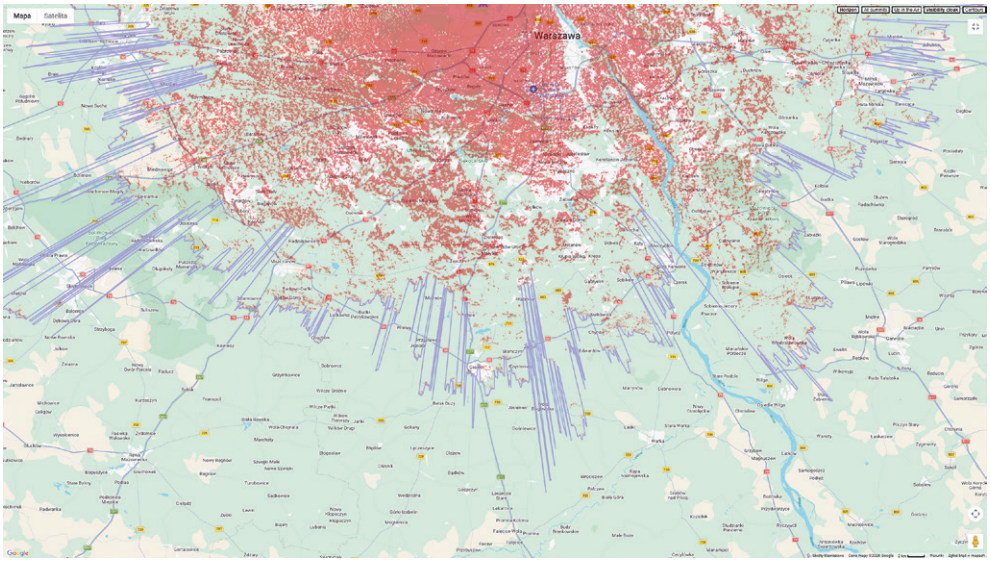

Ryc. 7. Zasięg widoczności wież Radiostacji Babice w kierunku południowym, na podstawie analizy za pomocą narzędzia https://www.heywhatsthat.com/

Źródło: opracowanie DalekieWidoki.PL dla danych dostarczonych przez autora

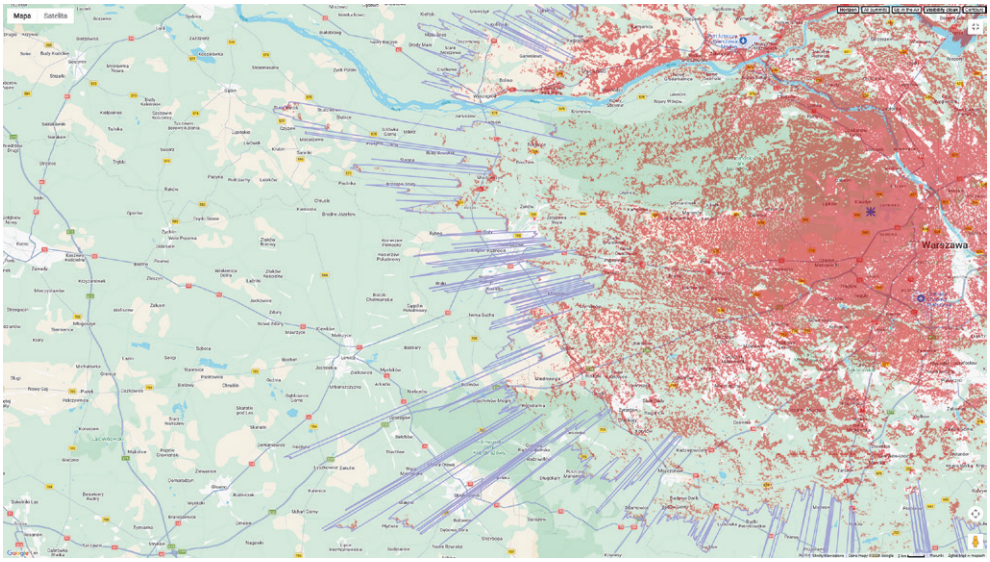

Ryc. 8. Zasięg widoczności wież Radiostacji Babice w kierunku zachodnim, na podstawie analizy za pomocą narzędzia https://www.heywhatsthat.com/

Źródło: opracowanie DalekieWidoki.PL dla danych dostarczonych przez autora

Na opracowanej mapie linia koloru niebieskiego wskazuje maksymalne punkty potencjalnej widoczności, natomiast czerwone oznaczenia przedstawiają miejsca faktycznej widoczności wież, przy założeniu braku przeszkód w terenie.

Potwierdzenie ustaleń wynikających z analizy widoczności stanowi zachowany rysunek wykonany przez żołnierza Armii Czerwonej w 1944 r. Dokument ten był elementem tzw. dozorów artyleryjskich, tj. zestawień charakterystycznych punktów w terenie położonych w pobliżu celów strategicznych, mających na celu ich precyzyjne zlokalizowanie. Ilustracja została sporządzona z rejonu Radzymina. Na horyzoncie, w tle przedstawionego widoku, widocznych jest dziesięć wież Radiostacji Babice. Odległość w linii prostej pomiędzy punktem obserwacji a obiektem wynosiła około 27 km, co potwierdza znaczną dominację wizualną konstrukcji w krajobrazie regionu. Na rysunku oznaczono również obiekt opisany jako „cegielnia", który można wiązać z zakładami cegielnianymi zlokalizowanymi na zachodnich obrzeżach Radzymina, w rejonie miejscowości Słupno. W okresie międzywojennym i w czasie II wojny światowej funkcjonowało tam wiele zakładów tego typu. Ponadto na południowy zachód od Radzymina znajduje się wieś o nazwie Cegielnia, co dodatkowo wzmacnia hipotezę identyfikacji wskazanego obiektu jako elementu lokalnego krajobrazu przemysłowego (ryc. 9).

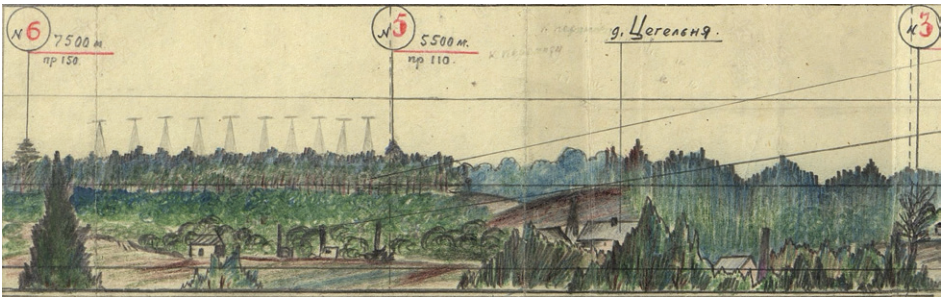

Ryc. 9. Radziecki rysunek z dozorami artyleryjskimi wykonany w okolicach Radzymina w 1944 roku
Źródło: zbiory własne

Dla pełnego kontekstu znaczenia wież Radiostacji Babice należy porównać je z najwyższymi obiektami budowlanymi na ziemiach polskich w pierwszej połowie XX w. W 1908 r. wzniesiono w Warszawie przy ul. Zielnej gmach o wysokości 51,5 m – na potrzeby centrali telefonicznej Polskiej Akcyjnej Spółki Telefonicznej (PAST)[9]. Był on najwyższym budynkiem biurowym na ziemiach polskich i utrzymał ten status przez większość okresu II Rzeczypospolitej. Dopiero w 1933 r. wyższy obiekt powstał na Placu Napoleona w Warszawie – wysoki na 66 m gmach Towarzystwa Ubezpieczeń Prudential[10].

[9] Dom Spotkań z Historią, https://dsh.waw.pl/news/budujemy-nowy-dom-projekt-dsh-z-okazji-80-rocznicy-odbudowy-stolicy/budynek-past-y/

[10] Fundacja Warszawa 1939, https://www.warszawa1939.pl/obiekt/napoleona-9

W kategorii obiektów biurowych PAST-a i Prudential zajmowały czołowe miejsca, jednak nie były najwyższymi konstrukcjami w kraju. Już w czasie I wojny światowej w warszawskiej Cytadeli Niemcy zainstalowali radiostację WAR z dwoma masztami o wysokości 70 m, które przez wiele lat pozostawały najwyższymi masztami w Polsce. W tym okresie przewyższały je jedynie niektóre wieże kościelne, m.in. wieża Bazyliki Jasnogórskiej w Częstochowie (106 m, 1906 r.), wieża Archikatedry św. Stanisława Kostki w Łodzi (104 m, 1912 r.) oraz wieża Kościoła św. Katarzyny w Toruniu (86 m, 1897 r.).

Wszystkie wymienione obiekty ustępowały jednak wieżom Radiostacji Babice, których wysokość wynosiła 126,5 m (dla porównania wysokość późniejszego Pałacu Kultury i Nauki w Warszawie wynosi 237 m). Od momentu uruchomienia instalacji w 1923 r. jej wieże były najwyższymi konstrukcjami w Polsce, przewyższającymi wszystkie inne budowle zarówno o charakterze świeckim, jak i sakralnym, co, w połączeniu z ich widocznością z obszaru całej Warszawy i jej przedmieść, nadawało im wymiar symboliczny jako znaku nowoczesności i siły technicznej państwa.

Dominacja ta trwała do 1931 r., kiedy w Raszynie pod Warszawą wybudowano dwa maszty radiowe o wysokości 200 m każdy, obsługujące Program Pierwszy Polskiego Radia (tzw. stacja Warszawa I). W 1935 r. uruchomiono rozgłośnię Polskiego Radia w Toruniu, dla której wzniesiono maszt o wysokości 143 m. W 1939 r. oddano do użytku dwa kolejne maszty, każdy o wysokości 145 m, obsługujące rozgłośnie Polskiego Radia w Baranowiczach (obecnie Białoruś) i Łucku (obecnie Ukraina).

Należy podkreślić, że wszystkie najwyższe budowle II Rzeczypospolitej w omawianym okresie były masztami radiowymi. Symboliczne znaczenie tego faktu koresponduje z datą uznawaną za początek polskiej radiofonii – 1 lutego 1925 r. Tego dnia inż. Roman Rudniewski, dyrektor administracyjny Polskiego Towarzystwa Radiotechnicznego, uruchomił regularny program radiowy nadawany z siedziby towarzystwa przy ul. Narbutta 29 w Warszawie. Nadajnik o mocy 0,3 kW umieszczono w hali fabrycznej w odległości ok. 100 m od budynku biurowego. Od strony ul. Wiśniowej wzniesiono dwa maszty o wysokości 40 m, pomiędzy którymi rozwieszono antenę nadawczą.

18 kwietnia 1926 r. powstało Polskie Radio, które w początkowym okresie działalności korzystało z instalacji nadawczej zlokalizowanej przy ul. Narbutta 29 w Warszawie. Docelowy nadajnik przeniesiono jednak na teren fortu Mokotowskiego przy ul. Racławickiej 99. Urządzenie o mocy 10 kW obsługiwały dwie wieże stalowe o wysokości 75 m każda, ustawione w odległości 130 m, pomiędzy którymi rozwieszono antenę typu T. Stacja rozpoczęła nadawanie 2 stycznia 1927 r. W dalszej perspektywie rozwój sieci nadawczej Polskiego Radia obejmował również uruchomienie 24 maja 1931 r., wspomnianego wcześniej, nadajnika długofalowego Raszyn–Łazy.

Rozwój regionalnych rozgłośni przebiegał równolegle. W Krakowie emisję rozpoczęto 1 marca 1927 r. Na potrzeby stacji wzniesiono na Wzgórzu Zwierzynieckim przy ul. Jacka Malczewskiego 45 dwa stalowe maszty o wysokości 60 m. W Poznaniu 26 lutego 1934 r. oddano do użytku drugą stację radiową, zlokalizowaną na Wzgórzu Cytadeli, wyposażoną w trzy stalowe maszty po 85 m wysokości każdy. W Katowicach rozgłośnię

uruchomiono 4 grudnia 1927 r., a instalacja nadawcza obejmowała dwa 70-metrowe maszty usytuowane na wzgórzu w dzielnicy Brynów.

W Wilnie nadawanie rozpoczęto w styczniu 1928 r. Druga tamtejsza radiostacja, przy ul. Beliny 25, wyposażona była w dwie stalowe wieże o wysokości 76,5 m. We Lwowie rozgłośnia Polskiego Radia została otwarta 15 stycznia 1930 r. Początkowo korzystała z dwóch wież o wysokości 35 m, jednak już w październiku tego samego r. rozpoczęto budowę wież 76-metrowych. W Łodzi rozgłośnia rozpoczęła działalność 15 lutego 1930 r., a 2 marca 1939 r. oddano do użytku nowoczesną stację nadawczą przy ul. Gabriela Narutowicza 130, z masztem o wysokości 52 m.

W kontekście Radiostacji Babice należy zwrócić uwagę na rozbieżności w podawanej wysokości jej wież. Według Jerzego Bogdana Raczka, który opierał się na pamiętnikach Edwarda Teofila Liberadzkiego (dyrektora Urzędu Radiotelegraficznego Babice–Boernerowo), wysokość wynosiła 126,5 m. Kontrakt podpisany 4 sierpnia 1921 r. w Nowym Jorku określał wysokość na ok. 122 m. Analiza fotografii przeprowadzona przez Ireneusza Dobiecha (portal *nadajnik-babice.pl*) wskazuje na wartość 129,8 m. W prasie międzywojennej również występują rozbieżności – „*Gazeta Poranna*" z 18 listopada 1923 r. podaje 128 m, natomiast „*Przegląd Teletechniczny*" z lipca 1929 r. – 127 m [Manczarski 1929, s. 204–207].

Brak jednoznacznych danych wynika z faktu, iż dokumentacja techniczna Radiostacji Babice nie zachowała się do czasów współczesnych, z jednym wyjątkiem. Jest nim rysunek techniczny kotłów o niejasnym przeznaczeniu, wykonanych w Towarzystwie Akcyjnym Zakładów Kotlarskich i Mechanicznych W. Fitzner i K. Gamper. Dokument ten, pierwotnie wykorzystywany przez Biuro Budowy Radiostacji, znajduje się obecnie w zbiorach Archiwum Państwowego w Katowicach[11].

Wnioski

Przeprowadzona analiza źródeł pisanych, ikonograficznych oraz wyników modelowania widoczności jednoznacznie potwierdza, że Radiostacja Transatlantycka w Babicach była do czasu uruchomienia nadajnika Raszyn–Łazy, jedną z najbardziej rozpoznawalnych i symbolicznych konstrukcji technicznych II Rzeczypospolitej [Parzyszek, Raczek, Chrapek 2023]. Jej znaczenie wynikało zarówno z parametrów technicznych i roli w systemie łączności międzynarodowej, jak i z jej oddziaływania na krajobraz kulturowy zachodnich przedmieść Warszawy.

Wysokość wież – przekraczająca w okresie 1923–1931 wysokość wszystkich innych budowli w Polsce – w połączeniu z dogodnym położeniem topograficznym sprawiała, że obiekt był widoczny z odległości przekraczającej 50 km w niemal wszystkich kierunkach, a w przypadku zachodniego sektora – nawet do 78 km. Szacowany obszar,

[11] Rysunek techniczny kotłów..., opatrzony sygnaturą akt: 12/908/0/3.4/2879.

z którego wieże były dostrzegalne, wynosił około 7800 km², co odpowiada ponad jednej czwartej powierzchni współczesnego województwa mazowieckiego.

Ówczesne źródła poświęcone budowie i eksploatacji stacji – w tym publikacje prasowe, materiały promocyjne oraz relacje świadków – ukazują, że była ona nie tylko obiektem technicznym, lecz także istotnym punktem odniesienia w percepcji przestrzeni. Ujęcia w prasie i materiałach reklamowych wskazują na nadanie jej statusu atrakcji wizualnej, porównywalnej z najbardziej rozpoznawalnymi budowlami Warszawy i okolic. Co istotne, metaforyczne odniesienia, jak te obecne w artykule Adama Galisa, świadczą o silnym ładunku symbolicznym przypisywanym konstrukcji.

Znaczenie Radiostacji Babice potęgowała jej rola w systemie łączności transatlantyckiej, obejmującym połączenia z Nowym Jorkiem, Tokio, a od 1938 r. także z Kairem, Bejrutem, Buenos Aires i Rio de Janeiro. W okresie okupacji niemieckiej obiekt został zaadaptowany na potrzeby Kriegsmarine, pełniąc funkcję głównego nadajnika komunikacji z U-Bootami.

Rozbieżności w ustaleniach dotyczących dokładnej wysokości wież, wynikające z braku zachowanej dokumentacji technicznej, potwierdzają niedostatek badań i potrzebę dalszej kwerendy archiwalnej. Jedyny zachowany oryginalny rysunek techniczny związany z obiektem – dokumentacja kotłów z zakładów W. Fitzner i K. Gamper – ma wartość unikalnego świadectwa archiwalnego.

Podsumowując, Radiostacja Babice była jednocześnie osiągnięciem inżynieryjnym o znaczeniu strategicznym, elementem tożsamości krajobrazowej stolicy oraz symbolem nowoczesności II Rzeczypospolitej [Parzyszek, Raczek, Chrapek 2023, s. 15]. Jej widoczność i monumentalna skala czyniły z niej znak orientacyjny o wyjątkowym znaczeniu, a historia obiektu stanowi cenny element dziedzictwa technicznego Polski, wymagający dalszych, pogłębionych badań interdyscyplinarnych.

Materiały źródłowe

Literatura

Dąbrowski M., Lot P., 1928, *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej: księga pamiątkowa 1918–1928*, Ilustrowany Kuryer Codzienny, Kraków.

Galis A., 1935, *Pod antenami radiostacji pocztowej w Babicach*, Łącznik Pocztowy, 11, Listopad, s. 2–3.

Klęczar B., 2012, *Fortyfikacje polowe pogranicza gmin Stare Babice i Warszawa-Bemowo i ich wykorzystanie w latach 1939–1945* (praca magisterska), Instytut Archeologii Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa.

Lermer L., 2017, *Kronika Boernerowa,* Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa.

Manczarski S., 1929, *Państwowa sieć radiokomunikacyjna w Polsce*, Przegląd Teletechniczny, rok II, 7, s. 204–207.

Parzyszek D., Raczek J., Chrapek J., 2023, *Radiostacja Babice 1923–1945*, Urząd Gminy Stare Babice, Stare Babice.

Raczek J.B. (red.), 2017, *Dzieje urzędu radiotelegraficznego Babice–Boernerowo*, Grupa Profbud Sp. z o.o. Sp. k., Stowarzyszenie Park Kulturowy Transatlantycka Radiotelegraficzna Centrala Nadawcza, Warszawa.

Raczek J.B., 2013, *Transatlantycka Radiotelegraficzna Centrala Nadawcza w Babicach*, Urząd Gminy Stare Babice, Stare Babice.

Archiwalia

Archiwum Akt Nowych w Warszawie, sygnatura akt: 2/490/0/-/1673.

Archiwum Państwowe w Katowicach, sygnatura akt: 12/908/0/3.4/2879.

Folder reklamowy lotów propagandowych LOT (broszura), 1933, Warszawa. Zbiory własne.

World Wide Wireless, 1921, 2, New York, s. 1–7.

Strony internetowe

https://www.aan.gov.pl/paderewski/page18.html [dostęp 9.11.2025].

https://dsh.waw.pl/news/budujemy-nowy-dom-projekt-dsh-z-okazji-80-rocznicy-odbudowy-stolicy/budynek-past-y/ [dostęp 10.11.2025].

https://www.warszawa1939.pl/obiekt/napoleona-9 [dostęp 10.11.2025].

https://heywhatsthat.com/ [dostęp 10.22.2025].

https://www.pap.pl/aktualnosci/masowa-panika-w-usa-marsjanie-zaatakowali-ziemie-ludzie-wybiegali-na-ulice-i-spogladali [dostęp 10.11.2025].

The Transatlantic Radio Station in Babice as a landscape dominant and a symbol of modernity of the Second Polish Republic

ABSTRACT

The article discusses the origins, significance and landscape impact of the Transatlantic Radio Station in Babice – one of the most important technical achievements of the Second Polish Republic. The radio station was built between 1921 and 1923 under an agreement with the Radio Corporation of America and was a key element of the Poland's transatlantic communication system, handling connections to New York and later also to Tokyo, Cairo, Beirut, Buenos Aires and Rio de Janeiro. Ten towers, each over 126 metres high, erected on marshy land near Warsaw, were the tallest structures in Poland between 1923 and 1931, dominating the skyline of the capital and its surroundings. An analysis of historical sources, press releases, promotional and iconographic materials, along with a visibility simulation, showed that the facility was visible at distances of up to 78 kilometres and within an area of approx. 7,800 square kilometres. The radio station was not only a strategic installation but also a symbol of modernity and a landmark of symbolic value, comparable to Warsaw's most recognisable structures. During World War II, it served the Kriegsmarine as a transmitter for U-boat communication. Destroyed in 1945, it remained forgotten for decades and is now the subject of interdisciplinary research combining the history of technology, archaeology, landscape studies and cultural heritage.

Key words: Transatlantic Radio Station in Babice, transatlantic communication, Second Polish Republic, history of technology, cultural landscape, landscape dominant, radio mast, Warsaw, object visibility, technical heritage, radio communication, history of broadcasting

Jarosław Jacek Chrapek
doktorant Szkoły Doktorskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie /
PhD student at the Doctoral School of Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw
e-mail: numer62@gmail.com
0000-0002-0574-5250

CC BY SA

cytacja:
Chrapek J.J., 2026, *Radiostacja Transatlantycka w Babicach jako dominanta krajobrazowa i symbol nowoczesności II Rzeczypospolitej*, MAZOWSZE Studia Regionalne, 57, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie, Warszawa, s. 9–24, https://www.doi.org/10.21858/msr.57.01

MAZOWIECKIE BIURO PLANOWANIA REGIONALNEGO W WARSZAWIE ©